ГОБУСТАН

ИНЧӘСӘНӘТ ТОПЛУСУ

№ 1 (49) 1981

АЗӘРБ. ССР
МӘДӘНИЈЈӘТ
НАЗИРЛИЈИНИН
НӘШРИ

БУ НӨМРӘДӘ ДӘРЧ ЕДИРИК:

Ј. Гарајев. Бөјүк вәзифәләр гаршысында
РӘССАМЛЫГ:
Наталја Нестерова
Рамиз Јамбулатов
Ибраһим Рәшид
ҺЕЈКӘЛТӘРАШЛЫГ:
С. Сәдирханова. Ө. Елдаровун үч әсәри
МЕ'МАРЛЫГ:
Р. Салајева. Нахчыван ме'марлыг абидәләринин мүһафизәси барәдә:
Е. Авалов. Ағстафа јени дәмирјол вағзалынын ме-марлығы
КИНО:
А. Салајев. «Истинтаг»
ТЕАТР:
А. Салманов. Сәнәткар гүдрәти
«Дәли јығынчағы»нын сәһнә талеји.
МУСИГИ:
М. Мүсәддиг. «Беһчәтүлруһ» вә онун мүәллифи
Ј. Һәбибов. 60-чы илләрдә Азәрбајчан бәстәкарларынын халг маһныларыны хор үчүн ишләмәләри.
А. Күлназ. Уғурлу аддымлар
Һ. Бабајева. Васиф Адыкөзәлов
Ј. Әлијев. Естон ескизләри
З. Әлијев. Ел сәнәти, ел шөһрәти
А. Әлијева. Бәдии ағачишләмә сәнәтимизин тарихиндән
Ајдын Гарадағлынын хатирәсинә
МӘШҺУР СӘНӘТ ОЧАГЛАРЫ: Дрезден галерејасы.
Көркәмли сәнәткарлар: Камил Писсарро.
КИТАБ ТАХЧАСЫ.

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitab.

Чәлил Мәммәдгулузадә драматуркијасы вә фолклор

Реалист драматуркијамыз елә тәләбләрдән доғмушду, елә чидди идеја-мәфкурә мүбаризәсинә гошулмушду ки, лап башланғычдан өз мөвгејини ајдын сечмәли олду; мүтәрәгги гүввәләрин, халгын чәбһәсиндә дајанды; ел тәфәккүрүнүн зәнкин гајнагларына архаланды; тәмиз вә көзәл Азәрбајчан дили илә садә адамларын бөјүк арзу вә идеалларындан сөһбәт ачды.

Комедија тарихимиз белә бир һәгигәти бир даһа тәсдиг едир ки, ардычыл вә мүбариз сатира јалныз мүтәрәгги синифләрин бәдии тәфәккүрүндән доға биләр. Бу чәһәт комедијаларымыза күчлү хәлгилик руһу ашыламыш вә үмумијјәтлә драматуркијамызы халгын ичтимаи фикир ән'әнәләри илә, фолклара мөһкәм бағламышдыр.

Дејиләнләр, Чәлил Мәммәдгулузадә драматуркијасына да тәзәдән нәзәр салмаг еһтијачы доғурур.

Бир сыра мүтәхәссисләрин гејд етдији кими XIX әсрин ахырларында драматуркијада фолклора мараг күчләнмишди. Аталар сөзләри вә мәсәлләрлә адландырылан, онларын ифадә етдији идеја вә мәзмунла сәсләшән комедијалар, мәзһәкә вә драматик парчалар јарадылмышды. Фолклор тә'сири комедијаларын мөвзусундан, идејасындан башга һәм дә характерин јарадылмасында, типикләшдирмәкдә, нитгләрин фәрдиләшдирилмәсиндә мүстәсна рол ојнајыр. Бу күчлү әлагә бир дә она көрә лазым иди ки, әсәрләрин кениш јајылмасына, тезликлә дилә-ағыза дүшмәсинә сәбәб олурду.

Кечән әсрин ахыры вә бу әсрин әввәлләриндә драматуркијанын халг әдәбијјатына күчлү мејли гоншу халгларын әдәбијјатларында да нәзәрә чарпыр.

Лакин М. Ф. Ахундовдан сонра драматуркијамыз, фолклорла бүтүн јахынлыг вә мөвзу бағлылығына бахмајараг, ән јүксәк хәлгилик кејфијјәтләрини мәһз Чәлил Мәммәдгулузадә комедијаларында, хүсусән «Өлүләр» вә «Анамын китабы» әсәрләриндә газанды; бу әсәрләрдә халг өзү бүтүн һәјат вә дүшүнчә тәрзи илә биркә сәһнәјә чыхарылды.

Фолклорла әлагә Мирзә Чәлил комедијаларында ифша күчүнү артырыр, вәтәндашлыг пафосунун ифадәсинә хидмәт едир.

Халг тәфәккүрүнүн тә'сири өзүнү бөјүк әдибин илк гәләм тәчрүбәси олан «Чај дәсткаһы» аллегоријасындан башламыш бүтүн драм әсәрләриндә ајдын көстәрир.

«Чај дәсткаһы»нда халг әдәбијјатынын тә'сирини Әзиз Шәриф јахшы изаһ едир: «Анчаг аллегоријасы үчүн о, классик ше'р формаларыны јох, бөјүк Азәрбајчан шаири Вагифин хүсуси мәһәббәтлә севдији вә инкишаф етдирдији халг ше'ри, ашыг ше'ри формасыны — һечаны сечмишди».

«Чај дәсткаһы»нда јарадылмыш илк «кичик» халг адамы—нөкәр Әли Ч. Мәммәдгулузадәнин кәләчәк бөјүк гәһрәманларынын, садә кәндли образларынын бабасыдыр. Әсәрдә фолклара бағлылыг бахымындан диггәти чәлб едән чәһәтләрдән бири—чанлы халг данышығындан, фразеоложи ифадәләрдән, аталар сөзү вә мәсәләләрдән өзүнәмәхсус шәкилдә, уғурлу истифадәдир. Бу, јығчамлыг, колорит јаратмаг вә тәбиилик тәләбиндән доғур, персонажларын сәчијјәви чизкиләринин үзә чыхарылмасына көмәк көстәрир.

Әдибин илк гәләм тәчрүбәси дә халгын образлы нитгинин гијмәтли хам материал олараг, бәдии әсәрин «тикинтисиндә» нечә мүһүм рол ојнадығыны ајдынлашдырыр.

«Кишмиш ојуну» да мөвзу вә форма е'тибарилә халг ојунларыны хатырладыр. Апардығымыз арашдырмалар јазычынын әсәри гәләмә аларкән мөвчуд фолклор мәнбәләриндән гидаландығына инам доғурур. Мәраглыдыр ки, «Кишмиш ојуну»нун јазылмасындан xејли сонра бурахылмыш «Асари Әһмәд бәј»дә дә тәхминән ејни мөвзулу башга бир мәнзум парча вардыр. (Китабын бир нүсхәси М. Ф Ахундов адына республика китабханасында сахланылыр). Һәмидә ханымын хаһиши илә Ч. Мәммәдгулузадәнин «Гејрәт» мәтбәәсиндә бурахдығы бу топлуда «Тәнбәки ојуну» адлы ејни мәзмунлу, ејни идејалы бир јазы вардыр. «Тәнбәки ојуну»нда Чәпәкбалдыр бәј кечә салдырдығы һәллачлара пул вермәмәк үчүн хүсуси ојун чыхартдырыр, карваны сојдуртдурур; шаһидләри олан һәллачларын дивана хәбәр верәчәјиндән «горхуб» онлары өлдүрмәк истәјирләр; һәллачларын гачмагдан башга јоллары галмыр.

Шүбһәсиз Ч. Мәммәдгулузадә кими Әһмәд бәј Чаваншир дә мөвзуну халг арасында мөвчуд олмуш бир һадисәдән көтүрүб. Буна бәнзәр рәвајәтләрин мүхтәлиф вариантларыны Гарабағда, еләчә дә Кәһризли кәндиндә, гоншу кәндләрдә ешитдијимиз сөһбәтләр дә тәсдигләјир.

Бәрдәнин Хәсилли кәндиндә «Азәрбајчан» колхозунун сәдри Һүсејн Ағајев һәлә ушаг икән атасы Бајрамдан ешитдији бир әһвалаты данышыр. Һәмин әһвалат 100—150 ил әввәл Гарабағда олуб. Кәндә бир овчу кәлир. Онун түфәнки бәјин хошуна кәлир. Ону овчудан гопартмаг үчүн кечә «карваны» сојмаға кедирләр, овчуну да дилә тутуб апарырлар. Кимсә өлдүрүлүр. Күнаһы овчунун үстүнә атырлар. О да арадан чыхыр; түфәнки бәјә галыр.

«Кишмиш ојуну»нун һәм нәср, һәм дә пјес вариантынын ифадә шәклиндә фолклор чизкиләри, хүсусән нағыл тә'сири, нағыл үсуллары да ајдын нәзәрә чарпыр.

Ч. Мәммәдгулузадә драматуркијасынын зирвәси олан «Өлүләр» кениш үмумиләшдирмәләрин нәтичәсидир. Бөјүк инсансевәрлик вә хәлгилик пафосу илә јанашы әсәрин руһунда үмумхалг дүһасынын «бармаг изләри» дә ајдын сечилир. Фолклор ән'әнәләринин тә'сири әсәрин жанрында, идејасында, характерләрдә, бәдии тәсвир васитәләриндә, ән башлычасы исә Искәндәр сурәтиндә ајдын мүшаһидә олунур.

Шејх Нәсруллаһлар дүнјасында тәклијә, фачиәви јалгызлыға дучар олмуш Искәндәр, сусмағы мә'нәви интиһар һесаб едән Искәндәр фикрини чамаата чатдырмаг үчүн мүдрик, философанә бир јол тутур. Бүтүн ејбәчәрликләрә гаршы күлмәјә башлајыр. Бу, халг театрларындакы ојунбазларын, нағыллардакы кечәлин, дастанлардакы «дәли»ләрин, һагг ашыгларынын, ләтифәләрдәки мәшһур халг јумор гәһрәманларынын—өлмәз Молла Нәсрәддинин, Бәһлул Данәндәнин јолудур. Фолклорда бу гәһрәманлар ән чәтин драматик вәзијјәтдән чыхыш јолу тапыр, ән сәрт тәзјиг гаршысында өз дедикләриндән дөнмүр, таныдыглары һәгигәтдән үз чевирмир, онлары күлүнч вәзијјәтә салмаг истәјәнләрин өзләрини күлүнч вәзијјәтдә гојурлар.

Бу гәһрәманлар—фолклорда кениш јајылмыш мүхтәлиф комик үнсүрләрдән, сатиранын чохсајлы нов вә васитәләриндән истифадә едирләр. Ән кәскин вәзијјәтдә дә бојунларыны гылынчын алтына вериб, «боғазларына кәфән салыб», каһ үстүөртүлү ишарәләрлә, каһ да ачыг-ачығына һәгигәти мүдафиә едирләр. Гылынча әли чатмајанда, чәтин ајагда Короғлу зарафат јолуну, кинајә, атмача јолуну тутур; дүшмәни һәм ифша едир, һәм дә өзүндән асылы: вәзијјәтдә сахлајыр. Ч. Мәммәдгулузадәнин вә кефли Искәндәрин мүасири, устад Ашыг Әләскәр дә мәчлисләрдә өз ачы сөзүнү «зарафатла», јуморла «јединдирирди».

Типик ифшачы образ олан Молла Нәсрәддин дә ичтимаи маһијјәтли күлүшү илә һамыдан үстүн олдуғуну сүбут едир. «Мәсәлән, ахмаг адама күләркән мән һисс едирәм ки, онун ахмаглығыны баша дүшүрәм; баша дүшүрәм ки, о нә үчүн ахмагдыр. Ахмаг олмамаг үчүн нечә олмалы иди, беләликлә, мән бу вахт өзүмүн ондан јүксәк олдуғуму һисс едирәм. Комиклик биздә шәхси ләјагәт һисси ојадыр» (Н. Г. Чернышевски).

Фолклор гәһрәманлары да өз күлүшләри илә өз ләјагәтләрини горујурлар; ахмаглар мүһитинин ејбәчәрликләрини баша дүшмәклә халгын мүсбәт идеалынын васитәчисинә чеврилирләр. Искәндәрлә һәмин фолклор гәһрәманларынын мәнфиликләрә гаршы мүбаризәдә тутдуглары јол, естетик мөвге көрүкдүјү кими охшардыр. Бу ејнилик Искәндәри нағыл, дастан, ләтифә гәһрәманларынын јазылы әдәбијјатда давамы, характер сәвијјәсинә учалмыш вариси сајмағымыза һагг газандырыр. Бәс мүсбәт характердә топланан идеал инсан сифәтләри бахымындан кефлилик, чининдә көздирдији араг шүшәси Искәндәрин үстүнә көлкә салмырмы? Шүбһәсиз ки, јох. Әслиндә, бурда да Мирзә Чәлил фолклорун маһир биличиси кими һәрәкәт етмишдир.

Халг өз гәһрәманларына елә бир дирилик сују ичириб ки, онлар күмансыз вәзијјәтдән дә галиб чыхырдылар. Бу, јухарыда дедијимиз кими күлүшдүр. «Бүтүн диктаторлар вә тиранлар күлүшдән горхур» (Әзиз Несин).

Анчаг күлә билмәк һаггынын өзүнү дә газанмаг лазымдыр. Кечәллик, ашиглик, дәлилик, моллалыг, данәндәлик әслиндә ифшачы халг гәһрәманларынын зиреһи, гылынчбатмаз галханыдыр.

Кечәллик илк нөвбәдә мәрһәмәт дујғусу ојадыр. Кечәл ән ағыр зәрбәни ендирдији анда башгаларында ојанан бу дујғу онун талејини һәлл едир, ону өлүмдән гуртарыр. Бундан сонра исә вәзијјәт мәнтиги, психоложи бир һалла әсасландырылыр. Анчаг кечәли сајмајанлар, онун сөзүнү гулагардына вурдуглары анда кечәл өз ишини көрүр.

Ашығын доғру данышығы она «һагг ашығы» шөһрәтини газандырыб. Ашығын тохунулмазлығы, һәм дә «һагг» сөзүнүн доғурдуғу дини әһвал-руһијјә илә вә «Дәдә Горгуд» дөврүндән баш алыб кәлән ән'әнәләрлә бағлыдыр. Лакин сонралар озан сөзүнә «ашыг» сөзүнүн, вурулан, кәдәриндән «чунун олан» мә'насынын чалары да әлавә олунур. Ашыглыг—ашиглик—чунунлуг әлагәси дастанларда мүшаһидә олунур вә бизчә «Короғлу»дакы Ашыг Чунун сурәтинин дә ады тәсадүфи јаранмајыб. Бир јандан Дәдә Горгуддан башлајыб кәлән бөјүк һөрмәт, бир јандан да сонралар задәканлар арасында јаранан е'тинасызлыг.

Бу һөрмәт—е'тинасызлыг гарышығы ашыг үчүн елә бир шәрант јарадыб ки, о, ән гәддар, зүлмкар адамын үзүнә дә өз сөзүнү шах демәк «һаггы» газаныб.

Молла Нәсрәддин дә беләчә... Бизә белә кәлир ки. Молла Нәсрәддин ады илә баглы илк ләтифәләр динә, мөвһумата, јаланчы моллалара гаршы јараныб. Бу фикри халг јарадычылығынын өз тәбиәти доғурур. Кечәл—шаһ гызы паралелини јада салаг. Кечәлин нағыл гәһрәманына чеврилдији илк дөврләрдә кечәллик физики ејбәчәрлик кими нәзәрдә тутулурдуса, сонралар мә'насыны дәјишмиш, әслиндә халг арасындан чыхмыш садә адам мә'насы газанмышдыр. Онун шаһ гызына вурулмасы халгын өзүнү заһири көркәмчә сарајларын јаланчы, парылтылы, сүн'и көзәлликләриндән ашағы тутмадығы фикринин бәдии ифадәсидир. Нағылларда батиндә ејбәчәр, заһирдә үлви олана гаршы — заһирдә «ејбәчәр», батиндә үлви олан гојулмушдур. Форма-мәзмун фәлсәфи-естетик категоријасына халгын мүнасибәти беләдир!

Илк Молла Нәсрәддин ләтифәләриндә дә әсилликлә гејри әсиллик, әсил «молла» илә јаланчы моллалар гаршылашдырылыр. Халг көзәллик идеалыны кечәллә, ағыллылыг идеалыны дәли илә, дүнјаја ачыг бахан, јаланчы дини китаблара, мөвһумата алданмајан инсан идеалыны Молла ады илә әбәдиләшдириб. Мирзә Чәлилдә дә беләдир—вилајәтин ән ајыг адамы кефли һесаб едилир!...

«Кечәл» сөзү әсил көзәллијин, «дәли» сөзү әсил ағыллылығын, «молла» сөзү әсил моллалығын ифадәси олдуғуна көрә онларын гејри әсиллијә, јаланчылыға, ејбәчәрлијә гаршы мүбаризәләри тәбии бир өзүлә әсасланыр.

Әкәр кечәл өз кечәллијини, Искәндәр өз кефлилијини дансајды, онда әкс гүввәләрин хејринә олан, онлара хидмәт едән комедија јаранарды. Лакин онлар буну данмырлар. Искәндәр «Буну билирәм ки, мән бир һечәм, мән чөлләрин отујам, күчәләрин торпағыјам, дағларын дашыјам, колларын косујам, ағачларын гурдујам» дејә өз талејинин амансызлығыны, һәјатынын фачиәвилијини кизләтмир.

Бу е'тираф о демәкдир ки, Искәндәр күлүш һәдәфи, истеһза һәдәфи олмагдан горхмур, чүнки «күлүш горхусу о демәкдир ки, инсан өзүндән горхур, өз еләдикләри хош кәлмир» (Әзиз Несин). Демәли фолклор гәһрәманлары вә Искәндәр өз әмәлләриндән горхмурлар; онларын әмәлләри көзәллијә зидд дејил, «көзәлләр», «әсил моллалар», «ағыллылар», «ајыглар» башгаларыны габагламаг истәркән күлүшдән горхдугларыны тәсдигләјирләр, күлүш гаршысында кери чәкилмәјә мәчбур олурлар.

Күлмәк һаггы белә газаныр. «Кефли» ады да фолклорда олдуғу кими Искәндәрин күлмәк һаггыны көстәрән рәмздир; ону гәфил күлләдән, архадан вурулан бычагдан горујур. Дев кими Искәндәрин чаны бу шүшәдәдир. Бунсуз о мејданда гала билмәзди. «Өлүләр»дә араг шүшәси силаһа, дөјүш васитәсинә чеврилиб. Искәндәрин кефлилији онун хәлгилијини, Азәрбајчан мүһитинин јетишдирмәси олдуғуну көстәрир.

«Өлүләр»ә даир тәдгигләрдә Искәндәри тез-тез чаһаншүмул сурәтләрлә—Һамлет, Манфред, Печорин, Чатски вә б. мүгајисә едир вә көстәрирләр ки, Искәндәр һәмин сурәтләрдән фәргләнир. Бизчә Искәндәрә орижиналлыг верән, ону башга ифшачы типләрдән фәргләндирән хүсусијјәтләрин—халга, инсана, торпаға мәһәббәтин, үмиддән дүшмәмәјин, сәрт гајалара кәллә вурмаг инадынын, дөзүм вә сәбатын ән башлыча сәбәби милли өзүлдән гидаланмасыдыр.

«Өлүләр»лә фолклорун башга бир бағлылығы онун жанр хүсусијјәтләриндә мүшаһидә олунур. Әсәрдә халг драмларына хас олан жанр гарышығы вар. Бу бөјүк комедијаја ејни һагла фачиә дә демәк олар. «Өлүләр»ин һәр тәбәссүмүндән ачы бир фәрјад гопар» (Сејид Һүсејн). Кәскин гәһгәһәләр, ачы көз јашлары вә јахычы, јандырычы лирика әсәрин руһуна һопмушдур. Белә комиклик лирика-фачиә гарышығы халг ојунларында, мүхтәлиф фолклар нүмунәләриндә, нағыл вә дастанларымызда кениш јајылыб. Драматуркија тарихимизин тәдгигчиси Әли Султанлы бу чәһәти ајрыча гејд едиб. Жанр гарышығы дастанларымызда һәтта «гануниләшиб», бәдии кејфијјәтә чеврилиб. «Дәдә Горгуд» бојларыны, көзәл мәһәббәт вә гәһрәманлыг дастанла-

рымызы јада салаг. Һәр бир Азәрбајчан дастаны ө'ла нәср нүмунәси олмагла, һәм дә көзәл лирика топлусудур.

Бу, халг драмларына, һәм дә тәкчә Азәрбајчанда јох, фолклор ән'әнәләринә көрә јахын олан, бир сыра Шәрг халгларына хас олан сәчијјәви кејфијјәтдир. «Иран филолокијасы мәсәләләри» китабында охујуруг: «Иранда халг драматуркијасынын көкләри тарихин дәрин гатларына ишләмишдир... Онлара нә комедија, нә фачиә демәк олар».

Фолклордан кәлмә жанр гарышығы сонралар «Анамын китабы»нда даһа күчлү бәдии васитә кими өзүнү көстәрмишдир. Чобан Гәнбәрин охудуғу халг маһнысы халгын мә'нәви сафлығы, бүтөвлүјү, тәмизлији кими мә'наландырылыш, һоггабаз зијалыларын данышығына гаршы гојулмушдур. Чобанын өз һәјаты һаггында сөһбәтләри ән көзәл лирик парчалар кими әсәри бәзәјир.

«Өлүләр»дә кефли Искәндәр јуморла, тәбәссүмлә данышанда халгын садә данышыг дилинин зәнкинлијиндән бол-бол истифадә едир. О, кимә гаршы вә нечә мүбаризә апарачағыны халгдан өјрәндији кими—силаһыны нечә ишләтмәји дә халгдан өјрәнмишдир. Тәсадүфи дејил ки, Искәндәр тез-тез е'тибарлы фолклор нүмунәләринә, халгын фразеоложи ифадәләринә мүрачиәт едир. Вәзијјәтин ән кәркин јериндә бу сөзләр һәлледичи зәрбәни ендирмәк үчүн кәрәк олур.

Ч. Мәммәдгулузадә Искәндәрин психоложи вәзијјәтини көстәрмәк үчүн кениш изаһдан гачыр, ән кәркин драматик мәгамларда, доггуз јашлы гызла ејш-ишрәт дүзәлдилдијини көрүб, белә бир алчаглығын габағыны ала билмәјәндә гәһрәманы чәсарәтсизликдән охујур:

Бир гыз севмишәм доггуз јашында
Сүрмә көзүндә, рәмәс гашында
Ај чан! Ај чан! Ај чан!..

Әсәрдә фолклордан кәлмә белә бир парчалар, аталар сөзү вә мәсәлләр, фразеолокија нүмунәләри чохдур вә онлардан сон дәрәчә мүхтәлиф мәгсәдләрлә истифадә олунмушдур.

«Анамын китабы»нда үч гардашын симасында үч башга-башга әгидә, үч дүнјакөрүшү, үч мә'нәви аләм јанашы јашајыр. Ана Зөһрабәјим Азәрбајчан халгынын рәмзидирсә, бу үч гардаш да бир евдә, бир вәтәндә көк атмыш үч јад тәмајүлүн, үч јад тә'сирин тәзаһүрүдүр. Үч гардаш Зөһрабәјимин варлыгында, бу евдә вә үмумијјәтлә о заманкы Азәрбајчанын руһунда көк атмыш бир хәрчәнкдир, хәстәликдир.

Комедијада үч гардаша гаршы ананын мәһәббәт вә лаклығы, Күлбаһарын сәдагәти вә е'тибары, чобанларын садәлији вә бирлији гојулмушдур. Онларын өз маһныларында дејилдији кими:

Гардашлыгда вәфалыдыр чобанлар.

Әсәрдә үч гардашын мә'нәвијјатында бөјүјән, јад тә'сирә гаршы халгын өз руһу, тәмизлији, ел сөзләри, чобанларын садә һәјаты гојулмушдур.

Әсәрин дөрдүнчү пәрдәсиндә Күлбаһарын һаммалла сөһбәти дә әсәрин идејасыны јахшы ифадә едир:

Күлбаһар—Ај һаммал гардаш, бир мәнә де көрүм, ахыр адамлар нијә һәрә бир јана кедир?

Икинчи һаммал—Ханым, пәс һара кетсинләр?

...Күлбаһар (һөвсәләсиз)—Еһ, мән сәндән сөз сорушурам, сән билмирәм мәнә нә чаваб верирсән. Нә сәбәбә, ахыр, һамы бир тәрәфә кетмир? Јох, јох, бу пис ишди, валлаһ пис ишди. Бир јахшы фикир елә».

Пјесин идеја мәзмунунун Азәрбјчан фолклор ән'әнәләри илә нечә сәсләшдијини көрмәк үчүн һәмин сәһнәни Молла Нәсрәддинин «Учар» адлыләтифәси илә мүгајисә еләмәк кифајәтдир:

«Бир күн молладан сорушурлар:

—Молла, сәһәр ачылар-ачылмаз нијә бу чамаат һәрә евдән чыхыб бир тәрәфә кедир?

Молла чох фикирләшәндән сонра дејир:

—Чүнки һамысы ејни тәрәфә кетсә, дүнјанын бир тәрәфи ағырлыг еләјиб учар».

Әсәрдә гардашларын јад, анлашылмаз данышыгларына, лүғәтләринә, күсуф-күсуф дуаларына, «әшар»ларына гаршы Азәрбајчан халг әдәбијјатынын чобанларын дилиндә сәсләнән бајаты вә гошмалары гојулмушдур.

Бу бајаты вә гошмалар пјесдә тәмизлик, учалыг, хәлгилик рәмзи кими мә'наланыр; халг әдәбијјаты нүмунәләри «Ана китабы»нын мүгәддәслијини тамамлајыр.

Ч. Мәммәдгулузадәнин драмлары арасында халг адәт-ән'әнәләри илә, фолклорла, халг мусигиси илә бағлылыг чәһәтдән «Каманча» фачиәси хүсуси јер тутур. Азәрбајчан вә ермәни халгларынын достлуғундан бәһс едән бирпәрдәли әсәрин маһијјәтчә чох бөјүк сигләти вардыр. Мүәллиф бөјүк усталыгла көстәрир ки, халг мусигиси «Раст», «Шикәстеји-фарс», «Секаһ-Забул» милли әдавәт төрәдәнләрин фитнәләриндән чох күчлүдүр. Гәһрәман јүзбашынын ермәнинин каманчаја бағышламасы сәһнәси «Дәдә Горгуд» бојларыны хатырладыр. Оғуз икидләри дүшмәнин әлиндә гопуз оланда ону өлдүрмүр. «Дәдә Горгуд гопузу һөрмәтинә чалмадымы? (өлдүрмәдим(дејирләр...

Мирзә Чәлил јарадычылығында хәлгилик проблеминин фолклорла әлагә мәсәләсинин лазымынча тәсдиги бахымындан «Данабаш кәндинин мәктәби» вә «Дәли јығынчағы» пјесләри дә диггәти чәлб едир.

Һәр ики әсәрдә мөвзунун хәлгилијиндән әлавә јериндә ишләдилән, күчлү емосионал тә'сир күчү олан чохлу аталар сөзү вә мәсәлләрлә, фразеоложи ифадәләрлә растлашырыг.

Мәсәлән, «Данабаш кәндинин мәктәби»ндә Пирверди ђәј өзүнүн чәмијјәтдәки мөвгејини фолклора мәхсус ики кәлмә илә дәгиг ифадә едир: «Мән бујруг гулујам. Мәнә бујурублар сүр дәрәјә, сүр дәрәјә».

Јахуд Кәрбәлајы Мирзалы Һачы Намазәлинин ишләринин дүз кәтирмәдијини белә бир лаконик халг ифадәси илә билдирир: «Балам, кишинин чархы дөнүб».

«Дәли јығынчағы»нда «дәлилик» халг әдәбијјатында олдуғу кими заманәјә гаршы үсјан васитәсидир.

Чәлил Мәммәдгулузадәнин пјесләри идеја-мәзмун кејфијјәтләри илә драматуркијамызын јүксәк мәрһәләси олмагла јанашы сөз сәнәтимизин халга јахынлашмасында чидди рол ојнады. Онун сурәтләри илә биркә драматуркијамыза тәзә нәфәс, тәзә руһ, тәзә данышыг, тәзә ифадә васитәләри кәлди. Јазылы әдәбијјатымыз, драматуркијамыз шифаһи сөз сәнәтинә даһа мөһкәм бағланды!...

Сабир РУСТӘМХАНЛЫ.